

QALBAKILASHTIRILGAN HUJJATLAR VA QIMMATLI QOG‘OZLARNI ANIQLASHDA KRIMINALISTIK TAVSIFI

Narzullayev Amirbek Alisher o‘g‘li

Qashqadaryo yuridik texnikumi o‘qituvchisi e-mail: amirbekshushkevich@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada hujjatlarni qalbakilashtirish va qimmatli qog‘ozlarni soxtalashtirish holatlarini aniqlashda e’tibor berilishi lozim bo‘lgan jihatlar yoritilgan. Hujjatlarni qalbakilashtirish va qimmatli qog‘ozlarni soxtalashtirish bilan bog‘liq jinoyatlar hozirgi kunda eng keng tarqalgan jinoyatlar sirasiga kiradi. Texnologik innovatsiyalar rivojlangani sari ulardan foydalanish imkoniyatlari ham oshib bormoqda. Ayniqsa, bugungi kunda hujjatlar haqiqiylikni saqlovchi xavfsizlik choralarining yuqori darajada bo‘lishiga qaramay, texnologiyalar sababli ularni qalbakilashtirishning yangi usullari paydo bo‘lmoqda. Hujjatlarni soxtalashtirish jinoyatini o‘rganish uning nafaqat ijtimoiy xavfli ekanligi, balki shaxsga va davlatga yetkazadigan zararini hisobga olgan holda nihoyatda dolzarbdir. Qimmatli qog‘ozlarni qalbakilashtirish bilan bog‘liq jinoyatlar esa davlatning iqtisodiy siyosatiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, iqtisodiy muvozanatni buzish, ortiqcha pullar va boshqa qimmatli qog‘ozlar ko‘payib ketishiga sabab bo‘lmoqda. Jamiyat taraqqiyotining jadal rivojlanishi davlat siyosatidan tortib boshqaruv tizimining quyi pog‘onalarigacha ish yuritishning zamon talablariga javob bera oladigan usullari qo‘llanishini talab qiladi.

Kalit so‘zlar: qimmatli qog‘ozlar, erkin qo‘l simulyatsiyasi, badiiy qalbakilashtirish, identifikatsiya, yorug‘lik detektorlari, “Mormon” hujjati, chek yozuvlari.

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ВЫЯВЛЕНИЯ ПОДДЕЛЬНЫХ ДОКУМЕНТОВ И ЦЕННЫХ БУМАГ

Нарзуллаев Амирбек Алишер угли

Преподаватель Кашкадарьинского юридического техникума имени

Аннотация: В данной статье освещены аспекты, которые следует выявить в случаях подделки документов и ценных бумаг. Преступления, связанные с подделкой документов и ценных бумаг, относятся к числу наиболее распространённых преступлений в наше время. По мере роста технологических инноваций растёт и их доступность. Особенно в наше время, несмотря на высокий уровень безопасности, обеспечивающий подлинность документов, посредством современных технологий совершенствуются и способы их подделки. Исследование преступления подделки документов чрезвычайно актуально не только с точки зрения общественной опасности данных преступлений, но и ущерба, который они наносят личности и государству. Преступления, связанные с подделкой ценных бумаг, подрывают экономическую политику государства, в то же время они вызывают дисбаланс в экономике, увеличение избыточных денег и других ценных

бумаг в государстве. Бурное развитие общественного развития требует применения во всех сферах, начиная от государственной политики и заканчивая самой нижней ступенью системы управления, методов делопроизводства, отвечающих современным требованиям..

Ключевые слова: ценные бумаги, имитация от руки, художественная подделка, идентификация, световые детекторы, документ мормонов, записи в чеках.

FORENSIC AND LEGAL APPROACHES TO DETECT FORGERED DOCUMENTS AND SECURITIES

Narzullayev Amirbek Alisher o'g'li
Instructor at the Kashkadarya Law College

Abstract: This article highlights the aspects that need to be identified in cases of document forgery and securities forgery. Crimes related to forgery of documents and counterfeiting of securities are among the most common crimes in modern times. As technological innovation increases, so do the possibilities of its use. Especially in modern times, despite the high level of security that preserves the authenticity of documents, there are ways to forge them due to technology. The study of the crime of forgery of documents is extremely relevant not only in terms of the social danger of this situation, but also in terms of its harm to both the individual and the state. Crimes related to counterfeiting securities undermine the state's economic policy and, at the same time, disrupt the economic balance, leading to an increase in excess money and other securities in the state. The rapid development of society requires the application of methods that meet modern requirements in all spheres, from state policy to the lowest level of the management system.

Keywords: securities, free-hand simulation, art forgery, identification, light detectors, mormon document, receipt records.

KIRISH

Hujjatlar bilan ishlash tergovning boshqa turlaridan dolzarbligi bilan ajralib turadi. Hujjatlar bo'yicha mutaxassis grafologdan farq qiladi: u qo'l yozuvi namunalari asosida yozuv egasining shaxsiyatini o'rganadi.

Barmoq izlari singari, har bir insonning yozuvi noyob va o'ziga xosdir. Umuman olganda, hujjatlarni qalbakilashtirish va qimmatli qog'ozlarni soxtalashtirish bilan bog'liq jinoyatlarni tergov qilishda tergovchining tekshiruv jarayonini shartli ravishda uch guruhga bo'lish mumkin:

1. Hujjatlarni tayyorlashda qo'llangan usul va materiallarni aniqlash uchun o'tkaziladigan tekshiruv. Bu jarayonda hujjatlarni yaratishda ishlatilgan uskunalar, chop etish va nusxa ko'paytirish qurilmalari, shuningdek, hujjat tayyorlashda foydalanilgan materiallar identifikatsiya qilinadi.

2. Hujjatlarni qalbakilashtirish usullarini o'rganish. Bu tekshiruvda hujjatning to'liq yoki qisman qalbakilashtirilganligi aniqlanadi, ya'ni tergovchi hujjat yaratilgan yoki unga o'zgartirish kiritilganligi faktini aniqlaydi.

3. Hujjatlarning guruhiiy tegishliligi va diagnostikasini aniqlash maqsadida o'tkaziladigan tekshiruvlar. Bunda yoqilgan, o'chirilgan, rangsizlantirilgan yoki maxfiy yozuvlar mavjud bo'lgan hujjatlar tahlil qilinadi [1].

Hujjatlarni soxtalashtirish bilan bog'liq jinoiy javobgarlik tartibi O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining XV bobi ("Boshqaruv tartibiga qarshi jinoyatlar") 228–2281-moddalarida belgilangan. Ushbu moddalarda hujjatlarni soxtalashtirish uchun qanday turdagi jazo qo'llanishi, tartibi hamda qo'llanadigan jazolar miqdori aniq belgilab qo'yilgan.

Xorijiy davlatlar qonunchiligida ham hujjatlarni qalbakilashtirishga aloqador javobgarlik belgilangan. Masalan, Yaponiya jinoyat qonunchiligida bu turdagi huquqbuzarliklar uchun alohida bob ajratilgan. Yaponiya Jinoyat kodeksining 155-moddasida rasmiy hujjatlarni soxtalashtirganlik hamda qalbakilashtirganlik jinoyati uchun umumiy javobgarlik o'rnatilgan. Ushbu moddaga ko'ra, rasmiy hujjatlarni chop etish vakolatiga ega tashkilotlarning ruxsatisiz, qonunga xilof ravishda, ularga tegishli rasmiy hujjatlarni qalbakilashtirib chop etgan shaxslar javobgarlikka tortiladi. Shuningdek, mazkur moddaning ikkinchi qismiga binoan, rasmiy hujjatlarni asl holatidan farqli ko'rinishga keltirish yoki ularni o'zgartirish va ulardan foydalanganlik uchun alohida javobgarlik belgilangan.

Yaponiya Jinoyat kodeksining O'zbekiston Jinoyat kodeksidan yana bir muhim farqi shundaki, unda faqat rasmiy hujjatlarni soxtalashtirish uchungina emas, balki norasmiy, ya'ni xususiy korxona va tashkilotlarga tegishli hujjatlar, shtamplar hamda belgilarni qalbakilashtirganlik uchun ham jinoiy javobgarlik belgilangan [2].

AQSh jinoyat qonunchiligida soxtalashtirish hamda qalbakilashtirishning uch bosqichda sodir etilishi haqida aniq ta'rif keltirilgan. Birinchi bosqichda soxtalashtiruvchi shaxs hujjatni o'ziga ma'lum biror shaxsga ko'rsatadi yoki undan foydalanadi. Ikkinchi bosqichda soxtalashtiruvchi shaxs asl nusxadagi hujjatni yasaydi yoki qalbakilashtirib, unga egalik qiladi. Oxirgi bosqichda shaxs faqatgina soxta ekanligi ma'lum bo'lgan, ammo o'zi yaratmagan hujjatga egalik qiladi. Ushbu uch bosqichning har biri jinoiy javobgarlikka tortish uchun asos hisoblanadi. Shunday qilib, turli mamlakatlar jinoyat qonunchiligini o'ziga xos shaklda ishlab chiqqan bo'lib, har biri o'z qonunchiligiga etnik kelib chiqish, an'ana hamda odatlar, madaniyat hamda mamlakatdagi ijtimoiy munosabat darajasiga qarab yo'nalish belgilab oladi [3].

Hujjatlarning texnikaviy tekshiruvi o'z oldiga qo'yilgan alohida vazifalar bilan tavsiflanadi. Kriminalistik texnik tekshiruv obyektlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

– turli hujjatlarda tadqiq qilinuvchi rekvizitlar (matn, imzo, pul-to'lov hujjatlari, qimmatbaho ashyoviy boyliklarni sotib olish yoki sotish kabi harakatlarni ifodalovchi hujjatlar, shaxsiy hujjatlar, ma'lumotnomalar va boshqalar);

– pul-to‘lov hujjatlari, naqd pul kirimi va to‘lovi bo‘yicha turli operatsiyalarni aks ettiruvchi hujjatlar, masalan, chek daftarchasi, kirim-chiqim orderlari, kassa daftarchasi, to‘lov hujjatlari, turli kvitansiyalar va deponent kartochkalari [4].

Moddiy boyliklar harakatini aks ettiruvchi hujjatlarga yuk xatlari (nakladnoy), kirim-chiqim xarakteridagi barcha hujjatlar to‘plami kiradi. Shaxsiy hujjatlar esa shaxsni tasdiqlovchi va uning mehnat faoliyatiga oid hujjatlarni o‘z ichiga oladi, masalan, pasport, shaxsiy guvohnoma, ruxsatnoma, harbiy guvohnoma, kasaba uyushmasi biletlari, haydovchilik guvohnomasi, diplomlar va boshqalar [5].

Qimmatli qog‘ozlar zayom obligatsiyalari, lotereya chiptalari, temiryo‘l va havo yo‘llarining pulli chiptalari, tomosha va maishiy xizmat chiptalari hamda qog‘oz pul banknotlarini o‘z ichiga oladi. Tekshiruv obyektlariga hujjatlardan tashqari yozuv vositalari va ashyolari, hujjat rekvizitlari va belgilarini tayyorlashda foydalaniladigan turli bo‘yoqlar, qog‘oz, yozuv qurollari, yelim va yozuvni o‘zgartirishga mo‘ljallangan moddalar kiradi [6].

Qo‘l yozuvini yashirish va soxtalashtirish qiyin bo‘lganligi sababli bunday qalbakilashtirishni aniqlash mushkul. Ko‘plab omillar tufayli har bir kishining yozuvi o‘ziga xos va xilma-xillikdir. Turli yozuv qurollari – qalam, ruchka va boshqalar insonlarning yozuv uslubiga ta’sir qiladi.

Qo‘lyozmalar turi ko‘p bo‘lishiga qaramay, har bir kishi o‘zining individual yozuv uslubiga ega. Ya’ni yozuvlar barmoq izlari kabi takrorlanmasdir. Yozuvning kattaligi, o‘lchami, aylanalar shakli va sahifaning qanchalik to‘ldirilganligi shaxsiyatni aniqlashga yordam beradi.

Yosh bolalarda yozuv uslublari unchalik ko‘p emas, chunki bolalar ma’lum davrgacha o‘xshash yozuv uslublarni o‘rganadi. Inson o‘z odatlari orqali shaxsiy xarakterini shakllantirib, ixtiyoriy ravishda yozishni boshlaganda, yozuvning individuallik xususiyati paydo bo‘ladi [7].

Hujjatlarni qalbakilashtirish va qimmatli qog‘ozlarni soxtalashtirish bilan bog‘liq jinoyatlarni tergov qilishda tergovchi o‘ta sinchkov va ziyrak bo‘lishi lozim. Chunki tergovchi qarori asosida ekspertiza tayinlanadi hamda ekspert oldiga tegishli savollar qo‘yiladi. Agar tergovchi ekspert oldiga to‘g‘ri savollar qo‘ya olsa, jinoyatni aniqlash va fosh qilish osonlashadi. Shuning uchun ham hujjatlar va qimmatli qog‘ozlar bilan ishlaganda, yozuv egasining psixologik o‘zgarishlarini aniqlay olish muhimdir. Sekin va uslubiy zarbalar qalbakilashtirishning eng keng tarqalgan belgilaridan biridir. Odamlar o‘z qo‘li bilan, o‘z uslubida yozganda, yozuv, odatda, tez amalga oshadi. Yozishda xatolar kuzatilishi mumkin, lekin ular har doim ham tuzatilmaydi. Biror kishi yozuv uslubi yoki imzoni nusxalashni, odatda, sekin va uslubiy tarzda qiladi. Natijada yozuvda juda kam yoki hech qanday xatoliksiz juda tekis chiziqlar hosil bo‘ladi [8].

Qalam bosimining o‘zgarishi ham hujjatdagi qalbakilikning eng keng tarqalgan belgilaridan biridir. O‘ylamasdan tez yozilganda, qalam bosimi har xil bo‘ladi. Tez yozishda matnda qattiq va qalin chiziqlar bilan bir qatorda yengil va ingichka chiziqlar ham paydo bo‘ladi. Bu, o‘z navbatida, yozuvning noaniqligi va qalbakilashtirilganligini ko‘rsatishi mumkin.

Agar kimdir sizning yozuvingiz yoki imzoyingizni nusxalashga harakat qilsa, u belgilarni yanada ehtiyotkorlik bilan shakllantiradi va qalam bosimida hech qanday o'zgarishsiz tekis chiziqlar hosil qiladi. Bunday hollarda yozuvda asabiylashganlik yoki stressdan kelib chiqqan titroq sezilishi mumkin. Asl qo'lyozmani soxta qo'l yozuvi bilan solishtirganda, stress, qo'rquv, tibbiy holat yoki boshqa omillar tufayli farqlarni sezish mumkin.

Amerikalik mutaxassis, soxta hujjatlar va qo'lyozmalar eksperti Ketil Karlson shunday deb ta'kidlaydi: "Hujjatlarni qalbakilashtirish, hujjatlar va imzolardagi soxtalikni aniqlashning turli usullari mavjud. Men soxta narsalarni aniqlash uchun turli vosita va usullardan foydalanaman. Soxta narsalarni qo'l yozuvi, imzolar va raqamli manipulyatsiyalarda topish mumkin" [9].

Ketil Karlson soxtalashtirishni quyidagi turlarga ajratadi:

Oddiy qalbakilashtirish: bu juda oddiy va kam harakat bilan amalga oshiriladigan jarayondir. Kimdir biror narsa yozadi yoki hujjatga imzo qo'yadi, ammo qo'l yozuvi yoki imzoning ma'lum namunasiga amal qilishga urinmaydi. So'ngra shu yozuv yoki imzoni boshqa bironvga tegishli asl hujjatning asl nusxasi sifatida topshirishga harakat qiladi.

Erkin qo'l simulyatsiyasi: erkin qo'l simulyatsiyasi yordamida amalga oshirilgan qalbakilashtirish oddiy soxtalashtirishga qaraganda biroz rivojlangan. Biror kishi qo'l yozuvi yoki imzosining namunalariga tayanib, uni erkin tarzda simulyatsiya qilishga harakat qiladi. Shu orqali u soxta qo'lyozma va imzolarni shakl va uslub jihatidan asl nusxasiga yaqinlashtirishga urinadi.

Kuzatuv: bu jarayonda imzo izlash usullaridan foydalanish orqali nusxa ko'chirilgan soxta imzo yoki qo'lda yozilgan matnning eng aniq yoki ko'zga ko'ringan xususiyatlarini ko'paytirishga harakat qilinadi. Ko'p marta kuzatilgan imzolar va yozuvlar asl imzo yoki matn bilan to'liq mos kelishi mumkin. Yorug'lik jadvallari kabi turli usullar yordamida matnlarni solishtirib, hujjatlarni qalbakilashtirishga doir dalillarni aniqlash mumkin.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari qalbaki hujjatlar va qimmatli qog'ozlarni aniqlash jarayonida bir nechta muhim omillar va xatoliklar mavjudligini ko'rsatdi.

1. Qalbaki hujjatlarning umumiy xususiyatlari:

- Himoya belgilarning yo'qligi yoki soxta ko'rinishi – Tahlil qilingan qalbaki hujjatlarning 78 foizida asl hujjatlarga xos bo'lgan maxsus bosma (mikroshrift, suv belgisi) mavjud emasligi aniqlandi.

- Imzo va muhrning noto'g'ri ishlatilishi – Ayrim hollarda rasmiy imzolar nusxa ko'chirish yo'li bilan kiritilgan, muhrlar esa aniq simmetriya va o'lchamlarga mos kelmasligi bilan ajralib turadi.

- Bosma texnologiyasining farqlari – Soxta hujjatlar oddiy printerda chop etilgan bo'lib, asl hujjatlardagi rangli bosma, metall chiziqlar yoki UV belgilar yetishmasligi kuzatildi.

2. Qimmatli qog'ozlardagi qalbakilashtirish usullari:

- Noto'g'ri raqamlashtirish va seriya raqamlar – Qalbaki aksiyalarda seriya raqamlari rasmiy registrar bilan mos kelmasligi aniqlandi.

● Fond birjalaridagi tekshiruv tizimi zaifligi – Ayrim xususiy fond brokerlik kompaniyalari hujjat tekshiruvining avtomatlashtirilmaganligi sababli qalbakilashtirishga sharoit yaratmoqda.

3. Aniqlashda samarali usullar:

● UV-nurda ko'rish texnikasi — Hujjatlardagi maxfiy belgilar UV-nur yordamida samarali aniqlanadi. Bu usul yordamida qalbaki hujjatlarning 85% holatda aniqlanishi mumkin bo'ldi.

● Kriminalistik mikroskop tahlili — Mikroshriftlar, qog'oz tolalari va siyoh tarkibining asl namunalari bilan solishtirilishi orqali soxtalik aniqlanadi.

● Raqamli registrlar bilan solishtirish — Qimmatli qog'ozlar raqamli reyestrlari bilan real vaqtda solishtirish yo'li bilan qalbakilikni tezda aniqlash mumkin.

Soxtalashtirilgan qimmatli qog'ozlarni aniqlash. XXI asrda jamiyatning har bir a'zosi o'z xatti-harakatlarining qonuniyligini ta'minlash uchun hujjatlarga murojaat qilishi odatiy holga aylangan. Hujjatlardan keng foydalanish esa jinoyatchilar e'tiborini tortishi tabiiydir. Shu bois huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari uchun bunday jinoyatlarni aniqlash, fosh qilish va profilaktika ishlari olib borish birinchi navbatda qilinishi lozim bo'lgan vazifalardan sanaladi. Chunki texnologiyalarning yangi avlodlari bunday jinoyatlarning sodir etilishini ancha yengillashtirib beradi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 176-moddasiga ko'ra, qalbaki bank biletleri (banknotlar), metall tangalar, aksiz markalar, shuningdek, qimmatli qog'ozlar, chet el valyutasi yoki chet el valyutasidagi qimmatli qog'ozlar yasash yoki ularni o'tkazish bilan shug'ullanish javobgarlikka sabab bo'ladi. Qimmatli qog'ozlarni soxtalashtirishning ijtimoiy xavfi shundaki, qalbaki pul yoki qimmatli qog'ozlarning yaratilishi mamlakatning pul-kredit tizimini izdan chiqaradi, inflyatsiya jarayonlarini vujudga keltiradi va rivojlanishiga sabab bo'ladi. Bu esa davlatning iqtisodiy tizimida o'zgarishlar ro'y berishiga olib keladi. Bundan tashqari, bunday jinoyat davlatning pul ishlab chiqarish va zarb qilish huquqini buzadi.

Mutaxassislar ko'pincha qo'lda chizilgan yoki oddiy poligrafik usulda nusxa ko'chirilgan pullarni tekshiradi. Hozirda zamonaviy printerlarda, jumladan, lazerli nusxa ko'chirish yoki purkovchi printerlarda pullarni qalbakilashtirish holatlari ko'paymoqda. Ekspertlar esa qalbakilashtirilgan qimmatli qog'ozlar va pul banknotlarini aniqlashda qator qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Buning sababi haqiqiy pul banknotlarini ishlab chiqarishda foydalaniladigan turli xil ranglar, bo'yoqlar va himoya vositalari, shuningdek, pullarni zarb qiluvchi texnikalar tarkibi haqida to'liq ma'lumotning yetishmasligidir.

Qalbakilashtirilgan qimmatli qog'ozlarni aniqlash juda murakkab emas. Qalbakilashtirilgan pullarni aniqlashda yodli markerlar va ruchkalar yordam beradi. Bu vositalar qalbaki pul banknotlariga tekkan zahoti qog'ozning rangi to'q ko'k rangga o'zgaradi. Rangning o'zgarishi deyarli barcha printerlarda mavjud bo'lgan kraxmal moddasi bilan bog'liq kimyoviy reaksiyadan kelib chiqadi. Biroq haqiqiy pul banknotlari tarkibida kraxmal moddasi mavjud emas.

Xulosalar

Shunday qilib, qalbakilashtirilgan hujjatlar va qimmatli qog'ozlarni soxtalashtirish bilan bog'liq jinoyatlarni tergov qilishda xorij amaliyotidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash, shuningdek, rivojlangan davlatlardagi (AQSh, Germaniya, Yaponiya) metodlarni mamlakatimizda joriy etish juda muhimdir. Qalbakilashtirilgan pullarni identifikatsiya qilishda ishlatiladigan zamonaviy texnik qurilmalar (lazerli printerlar, lazerli nusxa ko'chirish yoki purkovchi printerlar), vositalar hamda kimyoviy elementlarni mamlakatimizga olib kelish va joriy etish bu turdagi jinoyatlarni fosh etish, profilaktika qilishda samarali natijalarga erishishda yordam beradi.

Hujjatlarni qalbakilashtirish va qimmatli qog'ozlarni soxtalashtirish bilan bog'liq jinoyatlarni aniqlashda tergovchi faoliyatini takomillashtirish va tergov ishini yanada yengillashtirish uchun, avvalo, moddiy-texnik bazani kuchaytirish zarur. Bu kabi ishlarni amalga oshirish mamlakatimizda ushbu turdagi jinoyatlarning oldini olish hamda unga qarshi samarali kurashishda muhim ahamiyatga ega.

REFERENCES:

1. Criminalistics textbook. Tashkent, 2018.
2. Japanese Criminal Code. Chap. falsification of documents.
3. Penal Code chap. 470 PC – California “Forgery” Laws. US criminal law.
4. Carlson K. Certified, Court Qualified Forensic Document Examiner. Available at: <https://www.westernforensicdocumentexaminer.com>
5. Saferstein R. Criminalistics: An Introduction to Forensic Science, Global Edition. [Forensic science Introduction to criminalistics], 2015, vol. 11, p. 59.
6. Bashir A. Techniques in Detecting Forgery in Identity Documents. Sudan, 2017, The 5th Sudan Conference on Computer Science and Information Technology (SCCSIT'17) El-Nuhoud, Sudan.
7. Miller M.D. [Forensic Handwriting and Signature Analysis]. 2021.
8. Federal crime of counterfeiting money – 18 U.S.C. § 471. Federal law in USA.
9. Carlson K. [sort of forgery]. 2009. United Nations World Food Programme, Rome.